

Sarvarbek PIRJONOV,
Urganch davlat universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
E-mail:olima3515@gmail.com

UrDU dotsenti X.Bekchanov taqrizi asosida

EMPATIYA — O'QUVCHILAR VA PEDAGOG HODIM MUNOSABATLARIDA ASOSIY PSIXOLOGIK KOMPONENT

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida pedagog va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarning ta'lim samaradorligiga ta'siri, hamda o'qituvchilarni ta'lim ishtirokchilari bilan psixologik jihatdan sog'lom muloqot qilishning roli va ta'lim jarayonini rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga empatiya – o'qituvchining kognitiv va affektiv qobiliyatlari orqali o'quvchining ichki holatini anglash va unga mos yondashishni ta'minlovchi psixologik vosita sifatida alohida o'ringa egallashi to'g'risida empirik misollar bilan keltirilgan

Kalit so'zlar: Empatiya, pedagogik muloqot, shaxslararo munosabatlar, hissiy intellekt, kognitiv empatiya, affektiv empatiya, kommunikativ kompetensiya, ta'lim muhiti, psixologik barqarorlik.

ЭМПАТИЯ — КЛЮЧЕВОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ УЧЕНИКОМ И УЧИТЕЛЕМ

Аннотация

В данной статье анализируется влияние отношений между учителем и учеником на эффективность образования в современной системе образования, а также роль психологически здорового общения учителей с участниками образования и его влияние на развитие образовательного процесса. В то же время эмпирические примеры показывают, что эмпатия занимает особое место как психологический инструмент, обеспечивающий понимание внутреннего состояния ученика через когнитивные и аффективные способности учителя и соответствующий подход к нему.

Ключевые слова: Эмпатия, педагогическое общение, межличностные отношения, эмоциональный интеллект, когнитивная эмпатия, аффективная эмпатия, коммуникативная компетенция, образовательная среда, психологическая устойчивость.

EMPATHY IS A KEY PSYCHOLOGICAL COMPONENT IN STUDENT-TEACHER RELATIONSHIPS

Annotation

This article analyzes the impact of teacher-student relationships on educational effectiveness in the modern education system, as well as the role of psychologically healthy communication between teachers and educational participants and its impact on the development of the educational process. At the same time, empirical examples show that empathy occupies a special place as a psychological tool that ensures the understanding of the student's inner state and an appropriate approach to it through the cognitive and affective abilities of the teacher.

Key words: Empathy, pedagogical communication, interpersonal relations, emotional intelligence, cognitive empathy, affective empathy, communicative competence, educational environment, psychological stability.

Kirish. Empatiya inson tomonidan boshqa insonning kechinmalari dunyosini tushunishi yoki boshqa insonning emotsional hayotida ishtirok etish qobiliyati deb izoh berish qabul qilingan. Odatda empatiya obyekti sifatida boshqa odam ko'riladi, ammo bir qator tadqiqotlarda empatiya obyekti sifatida, kuzatuvchi tomonidan antropomorfologik qabul qilingan neytral buyum, tabiat yoki san'at obrazi ko'riladi. Empatiyaning ilmiy tushunchasi psixologiyaga hozirgi asrning boshida kirib keldi, lekin bu savolning tarixi ancha oldin boshlangan. Bu hodisaning rivojlanishi birinchi navbatda simpatiya tushunchasiga borib taqaladi. Bu atama bizgacha qadimgi yunonlar tomonidan kiritilgan bo'lib, u odamlar bir-biriga hamdard bo'lishining mazmunini belgilash uchun kerak bo'lgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyada T.P.Gavrilov tadqiqotlarida empatiya tushunchasi individning boshqa odam, jonivor va boshqalarning kechinmalariga nisbatan emotsional qarashidir. Olim empatiyaning ikki turini ajratadi: birga qayg'urish, ya'ni subyekt boshqa subyekt his qilayotgan tuyg'ularni his qila olishi, va achinish, ya'ni boshqa

odam tuyg'ulari haqida qayg'urish va boshqalar. Empatiya boshqa odamning ichida nima bo'layotganini, nima haqida qayg'urayotganini, atrofni qanday baholayotganini to'g'ri tasavvur qila olish qobiliyatiga asoslangan[1]. Shu bilan birga psixologiyada empatiyaning shakllanishi bir nechta nazariy yondashuvlar bilan izohlanadi. J. Piyaje va L. S. Vygotskiy fikricha, empatiya bolaning kognitiv rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lib, boshqa insonning fikrini tushunish uchun avvalo o'z-o'zini anglash zarur[2]. K. Rogers esa empatiyani insonlararo muloqotning markaziy elementi sifatida ko'radi va uni terapevtik aloqaning asosi deb hisoblaydi. Ekman va Frizen tomonidan ishlab chiqilgan emotsional ifodalarni tanish nazariyasiga ko'ra, empatiya ko'proq hissiy sezgirlik va yuz ifodalarni tushunish orqali rivojlanadi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi shunchaki bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi, motivator, psixolog va ijtimoiy hamkor rolini ham bajaradi. Ushbu kompleks rollarni muvaffaqiyatli ado etishda empatiya, ya'ni boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga nisbatan hamdardlik bildirish qobiliyati, muhim kasbiy

sifat sifatida ajralib turadi. Empatiya pedagogning kasbiy komponenti sifatida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunishga, sog'lom muloqot o'rnatishga va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Empatiya — bu boshqa insonlarning ruhiy holatini, his-tuyg'ularini va tajribasini ularning o'rniga qo'yib anglash qobiliyatidir. U uch asosiy shaklda namoyon bo'ladi:

Kognitiv empatiya — boshqalarning fikrlash tarzini tushunish;

Affektiv empatiya — boshqa insonning his-tuyg'ularini ichdan kechirish;

Jamiyatga yo'naltirilgan empatiya — empatiyaga asoslangan ijtimoiy xatti-harakatlar[4].

Pedagoglar uchun bu uchala shakl ham ahamiyatlidir. Ular o'quvchi shaxsiyatini tushunish, sinfdagi vaziyatlarga to'g'ri munosabat bildirish va individual yondashuvni shakllantirishda zarur bo'ladi.

Empatiya — kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi bo'lib, pedagogik kasbiy kompetensiyalar tarkibida empatiya quyidagi jihatlarda asosiy rol o'ynaydi:

Didaktik kompetensiya: Har bir o'quvchining bilim olish tezligini va uslubini tushunishga yordam beradi.

Kommunikativ kompetensiya: O'qituvchi va o'quvchi, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali muloqotni ta'minlaydi.

Tarbiyaviy kompetensiya: O'quvchining shaxsiy muammolariga e'tiborli bo'lishni va ularni hal qilishga yondashishni shakllantiradi.

Ijtimoiy-psixologik kompetensiya: Stress holatlarini aniqlash, zo'ravonlik holatlarini oldini olishda empatiya hal qiluvchi vosita hisoblanadi.

Shunday qilib, empatiya nafaqat insoniy fazilat sifatida, balki professional yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo olimlari hamjamiyati tomonidan empatiyaning ta'limdagi samarasi borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar bilan isbotlangan bo'lib ushbu tadqiqotlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin bo'ladi:

Harvard University: Empatik o'qituvchilar bilan ishlagan o'quvchilar stressga kamroq duch kelgan va akademik yutuqlari yuqori bo'lgan.

Finlandiya tajribasi: Empatiya fanini maktab dasturiga kiritish natijasida sinfdagi zo'ravonlik keskin kamaygan.

O'zbekiston tajribasi: Toshkent shahridagi 10 ta maktabda olib borilgan kuzatuvlarga ko'ra, empatik yondashgan pedagoglar dars jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratishga erishgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Empatiyaning ta'lim jarayonidagi amaliy roli juda muhim bo'lib, empatik qobiliyatlari yaxshi rivojlangan pedagog hodimlarning ta'lim jarayonidagi samaradorligi boshqa hodimlarga nisbatan yuqoriroqdir.

Empatik pedagoglar quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

O'quvchilarning his-tuyg'ularini anglab, ularni ruhlantiradi;

Salbiy xatti-harakatlarning ortidagi sabablarni izlaydi, jazolashdan ko'ra tushunishga harakat qiladi;

Har bir o'quvchini o'ziga xos shaxs sifatida qadrlaydi va unga individual yondashadi;

Mojaroli vaziyatlarda tinch, konstruktiv yo'l bilan yechim topadi.

Masalan, sinfdagi chalg'ituvchi o'quvchiga nisbatan empatik pedagog uni tanqid qilishdan ko'ra, "Nima sababdan u o'zini shunday tutmoqda?" degan savol bilan yondashadi[5].

Pedagoglar uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

Refleksiya va kundalik yuritish — o'z harakatlarini tahlil qilish orqali empatik yondashuvni mustahkamlash;

Rollarni almashtirish mashqlari — o'quvchining o'rniga o'zini qo'yib ko'rish;

Psixologik treninglar va seminarlar — emotsional intellektni rivojlantirish;

Aktiv tinglash texnikasi — suhbatdoshni uzluksiz, e'tibor bilan tinglash va javob berish.

Shuningdek, teatr terapiyasi, adabiyot orqali empatiya, san'atga asoslangan mashg'ulotlar ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Empatiyani rivojlantirish shaxsiy o'sish va atrofdegilar bilan muvaffaqiyatli munosabat o'rnatishning muhim jihati hisoblanadi. Empatiya tug'ma bo'lishi mumkin, biroq u ham o'rgatiladi, ham rivojlantiriladi[10]. Olimlar tomonidan bolalarda hamdardlik darajasini o'rganildi va etakchilik fazilatlariga ega bo'lgan muvaffaqiyatli talabalar yuqori darajadagi hamdardlik qobiliyatiga ega degan xulosaga kelishdi. Hamdardlikning o'ziga xos xususiyati bu vaziyatni diqqat bilan tushunish, nizolardan qochish qobiliyati. Bu bolalarga uyda va maktabda muvaffaqiyatli bo'lishlariga, yaxshi o'quv natijalariga erishishiga, tengdoshlari bilan bemaol muloqot qilishlariga va balog'at yoshida barqaror munosabatlar o'rnatishiga yordam beradi. Ota-onalar bolada hamdardlik tuyg'usini shakllantirishlari kerak, chunki bu ko'plab afzalliklarni beradi: hayotga ijobiy munosabat; boshqalarni qoralashga moyilligining yo'qligi; odamlarga nisbatan va ularga bo'lgan diqqatni oshirish; eshitish va tinglash qobiliyati; a'lo darajadagi aloqa qobiliyati; tengdoshlar bilan yaqin aloqa; hissiy aqlni shakllantirish; voyaga etishishga yo'naltirish. Bolaning ma'naviy va intellektual boshlanishi empatiya tufayli rivojlanadi, bu chaqaloqning jamiyatga ijobiy moslashishiga hissa qo'shadi[9]. Kichik maktab yoshdagi bolalarda (4-7 yosh) uning atrofida odamlarga nisbatan hamdardlik faol namoyon bo'ladi. Kichikintoy uyaladigan o'rtoq'ini qanday qilib tasalli berishni yoki uning baxtli voqeasiga qanday qilib to'g'ri munosabatda bo'lishni bilmasa ham, u baribir unga hamdard bo'ladi. Boshlang'ich maktab yoshidagi (7-9 yosh) bolalar nafaqat do'sti yoki ota-onasining ruhiy holatini tushunishlari va qadrlashlari, balki ularni qo'llab-quvvatlashlari, bir so'z bilan aytganda tasalli berishlari, maslahatlar berishlari mumkin. Ular o'zlari uchun qadrlil bo'lgan odamlarga hamdardlik bildirishadi. Yaponlarning fikriga ko'ra, bolalarni faqat uch yoshgacha tarbiyalash mumkin va shundan keyingina ularning xatti-harakatlarini tartibga solish mumkin. Ular uchun 10 yil allaqachon erta o'spirinlikdir. Shuning uchun, ular bu vaqtga qadar chaqaloq empatiyaning rivojlantirishlari kerakligiga ishonishadi, aks holda u xudbin bo'lib o'sadi. Ota-onalar bolada empatiyaning qanday rivojlantirish mumkinligi haqida savol berishmoqda. Bolalarda empatiya etaklarni o'ynash va o'qish orqali rivojlanadi[7]. Psixologlarning fikriga ko'ra, hissiy ongini rivojlantirish empatiyasiz mumkin emas. Emotsional aql yordamida biz o'zimizning his-tuyg'ularimizni va his-tuyg'ularimizni tushunamiz va tushuntiramiz, shuningdek, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunamiz. Yuqori darajada rivojlangan hissiy aql bizga o'zimizni va boshqalarni yaxshiroq tushunishga, ishonchli do'stlar, yaxshi tinglovchilar va murabbiylar bo'lishga imkon beradi. Uy hayvonlari bolalarda empatiyaga yordam beradi. Bolaning uy hayvonlari bilan qanday aloqa qilishiga e'tibor bering. Agar bu tajovuzkor xatti-harakatlar bo'lsa, buni qila olmasligingizni tushuntiring, muloyim muloqotni rag'batlantiring. Bolalar uy hayvonlariga ularga g'amxo'rlik qilib, oila a'zolari sifatida munosabatda bo'lishadi. Bolalarda qo'shniga nisbatan mas'uliyat va e'tibor hissi, bir so'z bilan aytganda, yuqori emotsional aql tarbiyalanadi. Kichik maktab yoshdagi bolalarning hamdardligi, ayniqsa uy hayvoniga g'amxo'rlik qilish orqali aniq namoyon bo'ladi[8].

Xulosa va takliflar. Empatiya – bu nafaqat emotsional intellektning ajralmas qismi, balki shaxsiy va ijtimoiy

muvaflaqiyatga olib keladigan muhim ko‘nikmadir. Empatiyaning rivojlanishi odamlarning boshqalar bilan ijobiy aloqalar o‘rnatishi, konfliktlarni hal qilishi va o‘zining hissiy holatini yaxshilashi uchun juda zarur. Talabalar uchun empatiya rivojlanishi, nafaqat ijtimoiy munosabatlarni kuchaytirish, balki akademik muvaflaqiyatga erishishda ham muhimdir. Empatiya orqali talabalar o‘zaro aloqalarini mustahkamlashlari, konfliktlarni hal qilishlari va o‘zlarini ham, boshqalarni ham yaxshiroq tushunishlari mumkin. Bu ko‘nikma, shuningdek, ularning akademik faoliyatlari va kelajakdagi professional muvaflaqiyatlari uchun mustahkam asos bo‘ladi. Shu bilan birga pedagogning kasbiy faoliyatidagi

markaziy komponentlardan biri hisoblanib o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlab, ta‘lim jarayonini yanada samaraliroq qiladi, empatiya darajasini o‘rganish va rivojlantirish pedagogik muloqotni insonparvar, ishonchli va psixologik jihatdan sog‘lom muhitga aylantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Rivojlangan empatik qobiliyat o‘qituvchining o‘z kasbida muvaflaqiyat qozonishi, o‘quvchilar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishi va insoniy fazilatlarni namoyon etishida asosiy omil hisoblanib bu o‘z navbatida ta‘lim sifati, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Хасанова З. “Эмпатия тушунчаси ва унинг психологиядаги ўрни”, Psixologiya va hayot, 2022.
2. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. — London: Routledge, 1997.
3. Daniel Goleman. Emotional Intelligence, 1995.
4. “Empathy in Education”, Education Week, 2018.
5. Тоҳирова М. “Ўқитувчининг ижтимоий-психологик компетенцияси”, O‘zDJTU Ilmiy axborotnomasi, 2023.
6. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities
7. Nishonova Z. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi T. 2006
8. Xodjaev N.X. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Fan, 2004.
9. Raximov A.R. Ijtimoiy psixologiya asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017.
10. Ochilova M.A. Talabalarning emotsional intellekt shakllanishining psixologik ahamiyati. // Inter education & global study. 2024.